

har hatt en så forsvinnende liten betydning for moderne, skandinavisk teologi? For meg ville det i alle fall vært interessant om en så kyndig Schleiermacher-kjenner som Peter Grove hadde drøftet dette forholdet litt nærmere.

Groves innledning bidrar dessuten ikke mye til å gjøre Schleiermacher mer tilgjengelig for interesserte lesere i dag. Faglig sett er den selvfølgelig god nok, men den stuper rett inn tysk filosofi på en måte som også krever et betydelig mål av forhåndskunnskap, og den bereder i liten grad vei for nye lesere inn i Schleiermachers tenkning. Også oversettelsen er for meg å se pålitelig og sakssvarende nok, men ligger tett opp til Schleiermachers 1800-talls tysk. I seg selv er dette selvfølgelig ingen innvending. Det er tvert imot en fortjeneste, fordi boken dermed også blir svært nyttig for den som først og fremst vil arbeide med den tyske grunnteksten.

Svein Aage Christoffersen

Joachim Weinhard (red.):

Albrecht Ritschls Briefwechsel mit Adolf von Harnack 1875-1889. Tübingen: Mohr Siebeck 2010. XII + 502 s. € 99.

Dette bind gjør for første gang brevvekslingen mellom de to betydeligste protestantiske teologer i anden halvdel af 19. århundrede tilgjengelig (129-452). For så vidt begge bidrager jævnbyrdigt, er titlen misvisende. Man får en vis forklaring på den i indledningen (1-127), der skal begrunde tesen, "dass die Ritschlschule sich in divergierender Weise entlang der Bruchlinie zwischen Rationalismus und Supranaturalismus entwickelte" (4), hvor Ritschl skal repræsentere supranaturalismen (20-61) og Harnack rationalismen (jf. især 112). Han var dermed angivelig medskyldig i, at de dialektiske teologer "in Ritschl den Inbegriff des liberalen Theologen sahen, der er gerade nicht war" (4). Til grund for denne problemstilling ligger en diskutabel læsning af Ritschls reaktion på den anmeldelse af hans *Unterricht in der christlichen Religion* (1886³), Harnack udarbejder mod slutningen af brevvekslingen, nemlig som udtryk for en dyb modsætning mellem lærer og elev (2f). Udgiveren sætter sig mellem to stole: Hans tekst, betragtet som det, den skal være: indledning til en edition, begår den fejl at ville foregribe tolkningen af det, der udgives. Således tenderer den mod at blive til monografi, hvad den alligevel ikke er dybtgående nok til. Derimod er kommentarerne til de enkelte breve samt appendikset med andre dokumenter og fortegnelser (453-488) yderst nyttige.

Brevvekslingen belyser særlig forfatterens nære indbyrdes forhold, deres arbejder og Ritschlskolens udvikling. Ritschls dogmehistoriske og dogmatiske hovedværker er Harnacks vigtigste teologiske inspiration (jf. 415, 358, 133). Indflydelsen går også den modsatte vej: Ved første omarbejdelse af *Unterricht* retter Ritschl sig "fast ausnahmslos" efter Harnacks kommentarer (290). Der er mange udtryk for gensidig fortrolighed (jf. 313, 393-395).

Ritschls devise i de teologiske stridigheder er: "Auf Gott vertrauen, Pulver trocken halten, Lehr- und Handbücher schreiben!" (193). Ud over hans *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung* (1870-74, 1882-83², 1888-89³) og *Unterricht* berører brevene *Theologie und Metaphysik* (1881) og *Geschichte des Pietismus* (1880-86) og ud over talrige editioner og mindre arbejder af Harnack hans *Lehrbuch der Dogmengeschichte* (1886-90); der er ikke bevaret breve til Harnack, hvori Ritschl kommenterer dette værk. Brevene drøfter også bøger af andre ritschlianere som W. Herrmann og J. Kaftan. Selvom Ritschl protesterer mod modstandernes tale om "den ritschlske skole" (164f), anvender han ofte et "vi", som også indbefatter den skare af elever, der i perioden etablerer sig på de tyske universiteter. Frontstillingen er dobbelt, "rechts und links", mod "die Traditionalisten" og mod "die Wächter des neuprotestantischen Zion" (187, 153). Sidstnævnte er F.C. Bours skoles liberale teologi, for eksempel som den formuleres af O. Pfleiderer. Førstnævnte er den nylutherske "Confessionalismus" (134) i teologi og kirke, som fylder mest i brevvekslingen, repræsenteret af folk som C.E. Luthardt og F.H.R. Frank. Harnack skriver til Ritschl: "Ich mache mir den Gegensatz zwischen Ihnen und unserer heutigen Orthodoxen stets an folgenden Punkten klar. 1) *Erkenntnistheoretisch*: Jene wollen *hinter* die geschichtlichen Thatsachen und Erscheinungen kommen, Sie wollen bei ihnen stehen bleiben. 2) *Formal*: Jene wollen loci, Sie ein System. 3) *Dogmatisch*: Für jene ist der augustinische Sünden- und der anselmsche Versöhnungsbegriff das Entscheidende in dem christlichen Glauben, für Sie nicht. 4) *Practisch*: Jene wollen Weltherrschaft ausüben durch ihre alle Erkenntnisse meisternde und alle Größen bestimmende Loci-Dogmatik, Sie lehnen das ab und bestimmen die Aufgabe der Christen auf Grund der religiösen Tugenden" (319). Dansk teologi berøres kun i Ritschls bemærkning: "Des hochwürdigsten Martensen zwei Bände specielle Plaudereien über Sittliches habe ich auch vorübergehen zu lassen mich entschlossen" (198f).

Peter Grove

Encyclopedia of the Bible and Its Reception. Vol. 3: Athena – Birkat ha-Minim. Vol. 4: Birsha – Chariot of Fire, Berlin, New York: Walter de Gruyter 2011 og 2012. Ill. s/h og farveplancher. Vol. 3: 1224 sp.; Vol. 4: 1198 sp. € 238/\$ 325 pr. bind.

Ambitionsniveauet i denne encyklopædi imponerer stadig. Ikke alene gør de enkelte artikler i deres opbygning krav på fuldkommenhed, idet opslagsordene principielt behandles fra alle relevante perspektiver; de største artikler består typisk af følgende afsnit: "Ancient Near East", "Hebrew Bible/Old Testament", "Greco-Roman Antiquity", "New Testament", "Judaism", "Christianity", "Islam", "Other Religions", "Literature", "Visual Arts", "Music" og "Film". Men derudover dækker artiklerne ikke alene Bibelen,